

ПРОБЛЕМА МОДАЛЬНОСТІ В ЯПОНСЬКІЙ МОВІ

Москальов Д. П.

Категорія модальності – мовна універсалія, яка «в різних формах проявляється в мовах різних систем» [Виноградов 1950, 42]. Об'єм і зміст модальності в японській мові видається можливим встановити, виходячи з того, що вважати модальністю і як вона реалізується. Серед вчених немає єдиного підходу до цієї проблеми. З одного боку вважається, що модальність виражає різні види відношення висловлювання до дійсності та різні види суб'єктивної кваліфікації висловлювання, а з іншого, вважається, що модальність виражає лише відношення до дійсності з точки зору того, хто говорить.

Ряд вчених розрізняють об'єктивну і суб'єктивну модальність [Языкознание 1998, 303]. Згідно з цією позицією, об'єктивна модальність формує основну предикативну одиницю – речення і притаманна всім висловлюванням. Об'єктивна модальність виражає відношення повідомлення до дійсності в плані реальності та ірреальності. Цей тип модальності представлений протиставленням форм дійсного способу формам ірреальних способів. Під реальністю, вираженою індикативом, слід розуміти часову визначеність, тобто дійсний спосіб відносить висловлювання в теперішній, майбутній чи минулий час. Ірреальні способи (умовний, бажаний, наказовий) вказують на часову невизначеність. Отже поняття реальності/ірреальності з семантичної точки зору є умовним, тому що висловлювання дійсного способу «люди були щасливі», «люди щасливі», «люди будуть щасливими» не обов'язково можна віднести до таких тверджень, що відповідають реальному стану речей, а є такими, в яких виражається суб'єктивна позиція того, хто говорить. Протиставлена об'єктивній суб'єктивна модальність, яка виражає відношення того, хто говорить, до повідомлення, в той же час, не відносить висловлювання до якогось часового плану. «Смисловою основою суб'єктивної модальності складає поняття оцінки в широкому смислі слова, включаючи не тільки логічну кваліфікацію повідомлення, а й різні види емоціональної реакції» [Языкознание 1998, 303]. Реалізується суб'єктивна модальність за допомогою лексико-граматичного класу слів, що функціонують в якості вставних

одиниць, модальних часток, вигуків, інтонації, порядку слів, спеціальних конструкцій.

Багато вчених вважають, що поділ на об'єктивну та суб'єктивну модальність є умовним. О. М. Пешковський вважав, що категорія модальності виражає лише відношення того, хто говорить, до свого мовлення і до тих відношень, які він сам встановлює [Пешковський 1964, 89].

Згідно з О. В. Бондарком, загальною семантичною ознакою «модальних об'єктів» є точка зору того, хто говорить. Позиція того, хто говорить, включається в будь-яке тлумачення модальності [Бондарко 1990, 65].

Незважаючи на різні підходи до модальності і визначення її змісту, загальноприйнятим є розуміння модальності як категорії, що включає в себе ряд явищ, які граматично, лексично, інтонаційно виражають відношення висловлювання до дійсності, що встановлюється з точки зору того, хто говорить [Петров 1982, 5]. А до засобів вираження цього відношення відносять типи речень по цілі висловлювання, категорії дієслівного способу, модальні слова та конструкції, порядок слів в реченні, інтонацію.

Розуміння модальності як категорії, що базується на відношенні того, хто говорить представлено і в роботі І. В. Головніна «Содержание и объем категории модальности в японском языке» – єдина робота в радянській японістиці, де системно розглядається модальність в японській мові [Головнин 1968]. У статті, а потім в монографії, присвяченій синтаксису японської мови, автор вказує на «тричленність модальності», яка співвідноситься з трьома типами речень за метою висловлювання (розповідні, питальні та наказові), з подальшим членуванням на оптимальну, більш та менш категоричну модальність. На відміну від цього основного типу модальності (модальність речення), який притаманний всім висловлюванням, автор вводить субмодальність, яка виражає зв'язок діяча та дії в дієслівному присудку, та характер цього зв'язку [Головнин 1968]. Однак такий підхід порушує єдність в осмисленні категорії модальності і системний принцип її реалізації, адже в такому разі виходить, що всі речення, які не містять дієслівного присудка, не відносяться до цієї категорії. Іншими словами, вони мають лише загальну модальність речення. Треба зазначити також, що модальність – поняття багатопланове, «система систем граматичних значень, які проявляються на

різних рівнях мови та мовлення» [Петров 1982, 13], і виявляється не тільки в реченнях по цілі висловлювання.

О. В. Бондарко виділяє шість типів модальних значень, які мають різноманітні засоби вираження (граматичні, лексичні, інтонаційні):

1. Оцінка з точки зору реальності/ірреальності, що виражається за допомогою форм способу і часу дієслова, союзів, часток.

2. Оцінка висловлювання з точки зору можливості, необхідності, бажаності, за допомогою модальних дієслів.

3. Оцінка тим, хто говорить, ступеню його впевненості у достовірності повідомлення, що виражається за допомогою модальних прислівників, вставних слів, та на рівні складнопідрядних речень.

4. Цільова установка того, хто говорить, що знаходить вираження в розповідних, питальних, наказових і оптативних реченнях.

5. Значення ствердження/заперечення.

6. Емоційна та якісна оцінка змісту висловлювання, що виражається лексично, просодично і за допомогою вигуків [Бондарко 1990, 67–68].

І. В. Головнін зазначає, що субмодальність присудка – це вираження наявності реальної дії або її відсутності, або лише думка про неї в формі обов'язковості, можливості, наміру, бажання, рішучості, заборони виконати дію, чи відсутність такої думки [Головнін 1968, 31]. Таким чином, йдеться про явище, яке в академічних виданнях розглядається як синтаксичні реальні та ірреальні способи, з тією лише відмінністю, що в І. В. Головніна йдеться про речення з дієслівним присудком, а синтаксичний спосіб включає всі структурні типи речень. Однак не можна сказати, що субмодальність виражається дієслівним способом, тому що відношення до дійсності в ряді віднесених автором до субмодальності речень виражається не тільки дієслівним способом.

Оскільки, за твердженням ряду вчених, модальність як комплексна проблема має різні семантичні і функціональні рівні, в той же час, субмодальність у працях І. В. Головніна не є еквівалентною, тим більше, що запропонована автором точка зору на модальність не спирається на якісь особливості японської мови, тобто його модель може бути застосована до будь-якої іншої мови, адже модальність у повному об'ємі є мовною універсалією, а різниця лежить саме в засобах її вираження. Як раз цьому

положенню І. В. Головнін майже не приділяє уваги, тому видається доцільним конкретизувати цю категорію в рамках японської мови і вказати на основні засоби її реалізації.

Поділ речень за функціональною ознакою представляє собою перше коло вираження категорії модальності. В розповідних, питальних, наказових реченнях виражається відношення того, хто говорить до дійсності в плані ствердження якогось факту – реальна модальність, запиту чи наказу.

Однак існує більш детальна класифікація типів речень японської мови. Н. І. Конрад виділяє розповідні, в які входять речення наміру, речення обов'язку, речення непрямого наказу, речення можливості; питальні речення; наказові речення, з підрозділами: пряме наказове речення, речення заборони [Конрад 1937, 345–355].

Модальність в розповідних реченнях наміру виражається за допомогою дієслова в формі *ou (you) (watashi ga ikimashyou – «давайте піду я»)*; дієслова в формі *ou (you)* з дієсловом *omou – думати*. Ця конструкція виражає намір першої особи в момент мовлення (*kiefu ni ikou to omoimasu – «збираюсь поїхати в Київ»*). Дієслово в формі тривалого виду (*omotteiru*) виражає постійний намір, чи намір, який виник раніше, будь-якої особи (*sensei ni narou to omotteiru – «збираюсь (він збирається) стати вчителем»*). Використання частки *ka* після дієслова в формі *ou (you)* і перед *to omou* надає менш категоричний характер висловлюванню. Намір виражається також за допомогою конструкції *ou (you) to suru* та *ou (you) to iu* [Лаврентьев 1998, 150], поєднання дієслова зі словом *tsumori – намір*, а також за допомогою форм бажаного способу.

В реченнях обов'язку модальність реалізується за допомогою форми *nakereba paranai* і її модифікаціями за ступенем категоричності, за допомогою суфікса *beki, hazu da, no da, mono da* та інших [Лаврентьев 1998, 163–168].

Н. І. Конрад вказує, що речення непрямого наказу утворюються за допомогою дієслова з показником *ga* та прикметника *ii* (гарний), а також дієслова в минулому часі зі словом *hou* з показником *ga* та прикметника *ii*. В першому випадку йдеться про зауваження, висловлювання думки про необхідність якоїсь дії, в другому – про перевагу однієї дії перед іншою, в смислі «краще було б» [Конрад 1937, 348].

Значення можливості несуть речення з присудком в потенційному стані. *Yomegi* – «можна прочитати, можу читати». Якщо йдеться про визнання можливості чогось, використовується зворот «дієприслівник + суфікс *mo* та прикметник *ii*». *Tabako wo suttee mo ii* – «можете (можна) курити». Можливість, вміння, спроможність виражається конструкцією *koto ga dekiru*.

Модальність у вищезазначених типах речення передається також інтонацією, різноманітними модальними елементами (вставними словами, частками, вигуками) та структурою самого речення. Окрім вказаних лексико-граматичних та суто граматичних конструкцій в японській мові існує значна кількість інших конструкцій, що передають різноманітні модальні значення. Слід згадати, наприклад, про конструкцію *no da*, яка серед іншого передає нейтральну модальність і формує розповідні речення оптимальної достовірності.

Наказові речення утворюються за допомогою форм наказового способу та службових дієслів з різними відтінками категоричності. Заборона передається за допомогою суфіксу *na*, що приєднується до третьої основи дієслова, або за допомогою дієприслівника та наказової форми дієслова *kudasaru* службових дієслів.

Питальний смисл надається реченню за допомогою інтонації, питальних слів (займенників та прислівників), спеціальними питальними частками.

Протиставлення реальних та ірреальних синтаксичних способів складає другий рівень вираження модальності. Однак в японській мові цей поділ не обмежується лише способами дієслова, до яких серед японістів немає єдиного ставлення. Н. І. Конрад виділяє наказовий, дубіативний, бажаний спосіб [Конрад 1937, 185–192]. І. В. Головнін вказує на розповідні (заявні) та наказові способи дієслова [Головнін 1986, 141]. Перші діляться на дійсний спосіб, вірогідний спосіб, категоричний спосіб. Другі включають в себе позитивно-наказовий, негативно-наказовий спосіб.

Б. П. Лаврентьев виділяє вірогідний спосіб, бажаний спосіб, наказовий спосіб, обов'язковий спосіб, дозвільний спосіб (премісив), заборонний спосіб [Лаврентьев 1998, 144–173]. Слід зазначити, що відсутність у Б. П. Лаврентьева дійсного способу пов'язано, скоріш за все, з методичною установкою.

Спираючись на вищезазначені класифікації можна встановити, що індикатив в японській мові представляє реальний спосіб,

а ірреальні способи включають вірогідний, бажаний, наказовий, обов'язковий, дозвільний (премісив), заборонний. Однак, треба зазначити, що вчені не відносять умовний спосіб до категорії дієслівних способів.

Суперечливою залишається проблема віднесення ряду конструкцій до дієслівних способів на правах аналітичного способу. М. О. Сиром'ятников доводить, що такі конструкції, як *nakereba narimasen, koto da, mono da, no da, sou da* та ряд інших, не можна відносити до способу, спираючись на морфологічний, семантичний, синтаксичний критерії та критерій тотальності при виділенні форм способів. Однак здатність саме таких конструкцій передавати різноманітні модальні значення стало причиною, чому японісти включають ці конструкції в систему способів [Сиром'ятников 1978, 155]. Наприклад, *nakereba narimasen* є основним засобом вираження значення обов'язковості. І. В. Головнин прямо називає ряд таких конструкцій аналітичними формами способу дієслова [Головнин 1986, 141–146]. Більш поміркована позиція у Б. П. Лаврентьева, який не називає їх аналітичними формами способу, хоча і відносить їх до парадигми цієї категорії [Лаврентьев 1998, 163, 166, 167].

М. О. Сиром'ятников вказує, що подібні конструкції не слід змішувати з дієслівними способами. «От суффиксов наклонений концовки, также выражающие в основном модальные значения, отличаются тем, что являются не флексиями, а агглютинативными суффиксами или конструкциями, которые, не выступая в роли показателей элементов микросистемы наклонений, располагаются на ее периферии» [Сиром'ятников 1978, 219].

Більшість з таких конструкцій є носіями модальних значень можливості, бажаності, необхідності, припущення, різних відтінків обов'язку та ін., тому цей клас граматичних одиниць є одним з найважливіших засобів вираження модальності в японській мові, наряду з дієслівними способами та інтонацією. Виходячи з того, що модальні конструкції займають стале положення в реченні (частину складеного присудку), знаходять в мові регулярне вираження, їх прийнято називати усталеними граматичними конструкціями. До їх складу входять дієслова, іменники, прислівники, різноманітні граматичні показники та зв'язки. Вони розрізняються за ступенем граматикалізації і додаються до кінцевого присудка, утворюючи разом з ним єдину синтаксичну

одиницю, і окремо від нього, як повнозначний вираз, використовуватися не можуть, тобто існують лише як частина складеного присудка. Основна функція усталених граматичних конструкцій – виражати різні модальні значення. Зокрема, можливості, здатності: *koto ga dekiru, zu ni wa irarenai, wake ni wa/mo ikanai* та ін. Вірогідності, ймовірності, припущення: *ka mo shirenai, to wa (mo) kagiranai, koto wa nai, nai koto wa (mo) nai* та ін.; впевненості: *ni chigainai, de nakute nan darou, kurai no mono da* та ін. Обов’язковості, спонукальності: *nakereba (neba) naranai (ikenai, dame des), hou ga ii, koto ni naru, made mo nai, nakute (naide) mo ii des* та ін. Конструкції з різноманітними експресивними відтінками значень *kotoka, to ittara nai, o kinji o enai, mono ga aru, te naranai, te yamanai* та ін.

Функціонально-семантична ознака модальності проявляється також за допомогою різноманітних модальних вигуків, часток та прислівників. Останні ще називають прислівниками предикації, чи попереджувальними прислівниками, тому що вони, завжди знаходячись на початку речення і в стосунках узгодження з присудком, допомагають судити про те, яке значення буде виражено присудком [Лаврентьев 1998, 80], а отже займають важливу позицію в вираженні модальності речення. Модальні прислівники дозволяють прогнозувати модальне значення присудка. Б. А. Лаврентьев виділяє наступні групи таких прислівників: ті, що сигналізують про ствердження і підкреслюють його (*kitto, mochiron, machigainaku, kanarazu* та ін.); ті, що сигналізують про припущення чи високий ступінь вірогідності (*tabun, osoraku*); ті, що сигналізують про заперечення і підкреслюють його (*kesshite, danjite, toutei*); ті, що сигналізують про спонукання, прохання чи наказ (*dozo, doka*); ті, що сигналізують про допустове значення присудка (*tatoe, karini*) [Лаврентьев 1998, 81].

До вставних слів в японській мові відносяться й прислівники, що утворюються за допомогою службового іменника *koto* та форманта *ni*, а також суфікса *nagara*, які підкреслюють задоволення, радість чи невдоволення (*saiwai kotoni, zannen nagara*).

Набір модальних часток в японській мові досить різноманітний. Вони поділяються на препозиційні (*tada, moshi, tatoe*) та постпозиційні (*dake, bakari, koso, sae, yo, ne*). Постпозиційні (кінцеві) частки можуть бути притаманними лише чоловічому (I, *ze, ya, nou*) або лише жіночому (*kashira*) мовленню. Існує також група

часток, які не мають таких обмежень, і використовуються як жінками, так і чоловіками (ga, kaga, kedo, kuseni та ін.).

Вигуки в японській мові поділяються на спонукальні (oi, hoga, mohsimohsi), відповідні (wawa, un, e) та окличні (naani, ara ya).

Таким чином, до засобів вираження модальності в японській мові можна віднести інтонацію, способи дієслова, усталені граматичні конструкції, побудову речення, вставні слова, вигуки, частки. Модальність в японській мові має свої специфічні риси, пов'язані зокрема з вираженням модальних значень за допомогою дієслівного способу, до якого не відноситься, зокрема умовний спосіб. Важливим засобом є також вираження значень можливості, бажаності, необхідності, припущення, різних відтінків обов'язку та ін., за допомогою спеціальних усталених граматичних конструкцій, проблема класифікації яких досить невирішена.

Видається, що запропонований підхід до проблеми об'єму та змісту модальності в японській мові можна вважати лише підступом до вивчення цієї складної та різнорівневої проблеми. Модальність включає в себе широке коло явищ, неоднорідних по смислому об'єму, граматичним властивостям та за ступенем оформленості на різних рівнях мовної структури. В даній статті до сфери модальності віднесено протиставлення висловлювань за комунікативною цілеустановкою, за ознакою «реальність – ірреальність», окреслено основні засоби реалізації модальності, та вказані специфічні риси прояву цієї категорії в японській мові. Арсенал засобів вираження модальності в японській мові досить потужний, тому потребує детального і комплексного вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. М., 1990.
2. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке. Труды института русского языка. – М., 1950.
3. Головнин И. В. Грамматика современного японского языка. – М., 1986.
4. Головнин И. В. Содержание и объем категории модальности в японском языке. Японская филология. – М., 1968.
5. Конрад Н. И. Синтаксис японского языка. – М., 1937.

-
6. Лаврентьев Б. П. Практическая грамматика японского языка. – М., 1998.
 7. Петров Н. Е. О содержании и объеме языковой модальности. – Новосибирск. 1982.
 8. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – М., 1964.
 9. Прасол А. Ф. Заключительные модально-экспрессивные частицы. – Владивосток. 1999.
 10. Сыромятников Н. А. Развитие новояпонского языка. – М., 1978.
 11. Часовитина Л. Д. Модальные слова в современном японском языке. Японский лингвистический сборник. – М., 1959.
 12. Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – М., 1998.